

JANI PULKKI, TUOMAS TERVASMÄKI & OSSI OLLINAHO

Kilpailu omantunnon kysymyksenä

Akateemisen kapitalismin viheliäisiä moraalikasvatusongelmia

Tässä kasvatusfilosofisessa tarkastelussa keskitymme ymmärtämään omatuntoa akateemisen kapitalismin kilpailukontekstissa. Väitämme, että kilpailulla on omaatuntoa heikentävää ja moraalista kovuutta tuottavaa vaikutusta. 2000-luvun yliopistoreformit ovat tuoneet kilpailun ja akateemisen kapitalismin suomalaisen yliopistomaailman ytimeen. Kilpailu ohjaa pyrkimään toisten yläpuolelle muuttaen siten kilpailijoiden moraalista ajattelua, tunteita ja toimintaa sekä keskinäisiä suhteita. Kilpailullisissa tilanteissa opimme pidättäytymään toisten auttamisesta, mistä tulee tottumuksen myötä osa moraalisesti kovettunutta luonnettamme. Kilpailu voi heikentää omantunnon toimintakykyä varsinkin silloin, kun vastuu kilpailun tuloksista sälytetään yksilöiden harteille ottamatta huomioon rakenteellisia seikkoja. Kovaa omaatuntoa voidaan elvyttää paljastamalla kilpailua tuottavia rakenteita ja tiedeyhteisölle vahingollisia arvosidoksia sekä jäsentämällä niihin liittyviä tunnontuskia. Kilpailukulttuurin purkamista voidaan aktivoida ja lamaantunutta yhteisöllistä omaatuntoa vahvistaa suuntaamalla kollektiivista toimintaa yhteisen hyvän eteen.

Johdanto

Kilpailusta on tullut yhteiskuntien sosiaalista todellisuutta ohjaava periaate viimeisen parin sadan vuoden aikana, osana länsimaisen kapitalismin voittokulkua¹. Vetoamalla taloudelliseen kilpailukykyyn oikeutetaan nykyään yhteiskunnallista päätöksentekoa myös talouden ulkopuolella². Kilpailu ei kuitenkaan ole kulttuuriton ja historian totuus maailmasta, moraalista ja sosiaalisuudesta³. Poliitikassa vallitsevan kilpailuajattelun taustalla on etenkin uusklassisesta taloustieteestä kumpuava näkökulma, josta on muotoutunut kilpailuvaltioksi kutsuttu sosiaalisen organisoinnin tyyli⁴.

Tarkoitamme tässä artikkelissa kilpailulla toimintaa, jossa ihminen pyrkii tarkoituksellisesti nousemaan sosiaalisessa hierarkiassa muiden yläpuolelle, eli voittamaan. Emme huomioi kaikkia kilpailutyyppisiä erityispiirteineen, vaan keskitymme kritisoimaan kilpailua toimintana, joka muuttaa meidän moraaliamme⁵. Tarkastelumme ytimessä on ajatus, että kilpailu ohjaa osoittamaan paremmuutta suhteessa toisiin. Itsensä ylentämisen pyynnön kääntöpuolena on toisten painaminen alas sosiaalisessa arvohierarkiassa, jossa määritellään ihmisten paremmuus ja huonomuus tietyin kriteerein. Kilpailu on tärkeää ym-

märtää yhteiskunnallisena ilmiönä, sillä se vaikuttaa moraalisubjektiveettimme muotoutumiseen eli siihen, mitä koemme ja tunnemme oikeaksi ja vääräksi. Sosialisointi myötä toisten yläpuolelle pyrkimiseen ja toisten painamiseen alas voidaan tottua siinä määrin, että pidämme tällaista ”ihmisluontona” ja ihmiskunnan väistämättömänä kohtalona⁶. Tällainen kilpailuasetelma muodostuu esimerkiksi kiivaasti tulosohjatussa yliopistotyössä, jossa pääosin prekaareissa työsuhteissa työskentelevät ohjataan kamppailemaan rajallisista resursseista.

Olemme kiinnostuneita siitä, miten kilpailu ilmenee akateemisessa kapitalismissa ja miten se kytkeytyy yliopistolaisten moraaliseen kehitykseen ja erityisesti omantunnon toimintakykyyn. Kutsumme kilpailun kovettavaa vaikutusta omaatuntoon viheliäiseksi moraalikasvatusongelmaksi. Jäsenämme kilpailua moraalitaloutena, mikä tarkoittaa moraalisten kysymysten sisällyttämistä taloudellisiin pohdintoihin. Uusklassiseen taloustieteeseen kuuluvalla kilpailuajattelulla on moraalisesti ja moraalikasvatuksellisesti huomionarvoisia seurauksia. Kilpailun moraalitalouteen on kiinnitetty liian vähän huomiota, kun asiasta puhutaan arvosidoksia piilottavilla luonnollistavilla tavoilla⁷. Esimerkiksi yliopisto esiintyy nykyisin neut-

raalina ja tasapuolisena kilpailuympäristönä, joka jakaa resurssit meriittien perusteella⁸. Tämä peittää alleen yliopiston yhteiskunnallisten tehtävien murrosta, jossa julkisen, vapaasti hyödynnettävän ja itseisarvoisen tiedon instituutiosta on siirrytty kohti yritysmäistä, kilpailevaa markkinatoimijuuutta ja kaupallistettavaa tutkimus- ja tutkintotehtailua⁹.

Akateemisen kapitalismin teoria näkee nyky-yliopistot kapitalismin logiikkaan – jatkuvaan pääoman kasaantumiseen ja rahasta kilpailemiseen – kiinnittyneinä¹⁰. Vuoden 2009 yliopistolaki ja yliopistojen rahoitusmallin uudistukset ovat vahvistaneet Suomessa yliopistojen kilpailuorientoituneita piirteitä, kuten johtajavaltaista managerialismia, hierarkkista päätöksentekoa ja tiukentuvaa tulosohjausta¹¹. Hallinnollista tehokkuutta on tavoiteltu siirtämällä valtaa yliopistojen johdolle, ja paikoin uudistukset on ajettu läpi yliopistoyhteisön näkemyksistä ja hyvästä hallintotavasta välittämättä sekä laillisuuden rajoilla toimien¹². Yliopistot on irrotettu valtiosta oikeudellisesti erillisiksi toimijoiksi, ja uudistukset ovat johtaneet yliopistodemokratian purkamiseen¹³. Siinä missä ensimmäisessä yliopistojen tulosohjatussa rahoitusmallissa vuosina 1998–2000 yliopistojen rahoituksesta 10 prosenttia pohjautui suoritusperustaisiin kriteereihin, nyt osuus on yli 80 prosenttia. Tulosohjaus sekä määräaikaiset ja prekaarit työurat ovat ruokkineet yliopistojen sisäistä ja välistä kilpailua.

Akateemisen kapitalismin muokkaamat yliopistoyhteisön organisoinnin periaatteet ja sosiaaliset suhteet sisäistyvät osaksi ihmisen psyyketä¹⁴. Kilpailun logiikka tuottaa esimerkiksi rahoituksen ja julkaisujen määrän perusteella syntyviä hierarkioita ja yliopiston toimintakulttuuria määrittäviä paremmuuden ja huonommuuden arvostelutapoja ja kokemuksia¹⁵. Näillä akateemisen kapitalismin käytännöissä muodostuvilla havaintojen ja arvonannon kategorioidella¹⁶ on moraalikasvatuksellisia vaikutuksia: ne muuttavat paitsi ihmisten ajatuksia oikeasta ja väärästä sekä heidän toimintaansa, tuntojaan, tahtoaan ja käytöstään, myös itse yliopistoyhteisöä¹⁷. Kilpailu ohjaa, rajoittaa ja kurittaa ajattelua, tuntemistapoja ja asenteita paremmin hallinnoitavaan suuntaan, eli toimii toisin sanoen ihmisten elämää, käyttäytymistä, moraalialia ja työtä ohjaavana biovallan mekanismina¹⁸. Kilpailuun liittyvä biovalta rakentaa moraalisubjekteja¹⁹. Jäsenämme tätä kriittisesti omantunnon käsitteen avulla²⁰.

Ymmärrämme omantunnon hyvästä ja pahasta keretovana ”sisäisenä äänenä” tai moraalisen kompassina²¹. Käsitteemme omastatunnosta kumpuaa kriittisestä teoriasta, jota edustaa esimerkiksi Erich Fromm²². Frommin ajattelutapa kytkeytyy eurooppalaiseen aateperintöön, jossa omaatuntoa on ymmärretty sen pinta- ja syväkerrosten avulla²³. *Synderesis*, eli omantunnon syväkerros, tarkoittaa ihmisen syyllisyyttä ja häpeää moraalisesti ongelmallisista teoista²⁴. Vaikka syväkerros näyttäisi olevan erilaisille kulttuureille, yhteiskunnille ja uskomusjärjestelmille yhteinen, omatunto ymmärretään eri konteksteissa eri tavoin²⁵. Omantunnon pintakerros, *conscientia*, on erilaisten käsitejärjestelmien, eettisten koodien ja uskomusjärjestelmien mukaan muuttuvaista²⁶. Omantunnon

äänien tulkinta on siis sosiaalisesti kontekstuaalista ja liittyy oman aikansa ja paikkansa moraalikäsityksiin ja kulttuuriin²⁷.

Omantunnon syvä- ja pintakerroksien suhdetta voi ymmärtää siten, että syvän omantunnon viestit, kuten tunteet ja tunnot, asettuvat havaittaviksi ja reflektoitaviksi, kun pintakerroksen käsitejärjestelmä tarjoaa siihen ajatuksellisia välineitä. Jos kilpailu nähdään puhtaasti tasavertaisten arvoneutraalina ja reiluna toimintana, toisten ylittämisen pyrkimykseen tai tappion aiheuttamiseen liittyviä tunnonvaivoja ei tulkita moraaliseksi ongelmaksi. Pahimmillaan herkkä omatunto voi olla kilpailuhaitta ja heikkous, joka voi johtaa ilmiön medikalisointiin, masennusdiagnoosiin ja psyykelääkkeisiin. Akateemisen kapitalismin kilpailuajattelu vaikuttaa siis siihen, miten voimme tulkita omakohtaisia ahdistuksen ja syyllisyyden tuntejamme.

Artikkeli tarkastelee kriittisesti kilpailun ongelmallisia vaikutuksia omantunnon toimintakykyyn, eli hankaluuksia, jotka liittyvät omantunnon viestien kuulemiseen tai kuulemattomuuteen sekä niiden tulkintaan²⁸. Sovellamme ideologikritiikkiä tarkastellessamme kilpailun moraalikasvatuksellisia vaikutuksia omantunnon toimintakykyyn yliopistokontekstissa, mikä tekee näkyväksi sosiaalisia käytäntöjä ja olosuhteita, joilla akateemista kapitalismia ylläpidetään²⁹. Näin osoitamme akateemisen kapitalismin kilpailulogiikkaan liittyviä omantunnon patologioita. Lopuksi pohdimme mahdollisuuksia näiden pahanlaatuisten oireiden juurisyyden lievittämiseen ja poistamiseen.

Kilpailu ja kilpailumekanismin otaksuttu luonnollisuus

Kilpailua voidaan luonnehtia säädellyksi sosiaalisesti toiminnaksi, jossa resurssia jaetaan suoritusperustaisesti. Kilpailuajattelun laaja suosio perustuu oletukseen sen edistämästä yhteiskunnan kokonaisedusta. Uusklassinen taloustiede otti Adam Smithin (1723–1790) ajattelun kokonaisuuden kannalta vähämerkityksisen ’näkyvämmän käden’ käsitteen kilpailun moraaliseksi oikeutusperustaksi³⁰. Tällöin ”näkyvämmän käsi” viittaa siihen, että yksilöiden ahne ja itsekäs toiminta stimuloi talouskasvua, työllisyyttä, investointeja sekä yhteiskunnallista ja teknistä edistystä. Ihmisten itsekyyden ja ahneuden ajatellaan kanavoituvan taloudellisen, teknisen ja yhteiskunnallisen kehityksen käyttövoimaksi myös ilman suoranaista tarkoitusta tällaiseen.

Kilpailuajattelun taustalla oleva loputtomasti lisäänhamuava ja kaikkia muita vastaan kilpaileva yksilö ei kuitenkaan ole universaali totuus ihmisyydestä vaan anglo-amerikkalainen ajatusrakennelma³¹. Nykyinen käsitys kilpailusta kumpuaa teollistumisen ja kolonialismin kulta-aikojen taloudellisesta järkeilystä³². Käsitteistä kehittäneet kuuluivat erityiseen yhteiskunnalliseen ryhmään: he olivat valtaosin valkoihoisia, länsimaisia, hyvin toimeen tulleita, kaupunkiympäristöissä asuneita kristittyjä miehiä. Kilpailullistaloudelliseen ajatteluun valikoitui näin ollen moder-

nille yhteiskunnalle tyypillisiä ajattelumalleja ja oletuksia: kilpailu laskee kustannuksia sekä hintoja ja nostaa siten ihmisten elintasoja; kilpailussa resurssit jakautuvat (allokoituvat) suoritusten perusteella oikeudenmukaisesti; kilpailu on talouden kasvun ja teknologisen kehityksen perusta ja täten välttämätön esimerkiksi työllisyyden kannalta³³. Kilpailuajatteluun sisältyy siis lukuisia oletuksia ja arvosidoksia, joita ei voi pitää universaalisti pätevinä³⁴.

Kilpailua oikeutetaan usein sosiaalisesti rakentuneella resurssiniukkuuden ajatuksella³⁵. Kaikki niukkuus ei kuitenkaan ole absoluuttista ja kilpailuun väistämättä johtavaa, vaan useimmiten niukkuus on suhteellista, eli se riippuu siitä, mitä muilla on. On mahdollista joutua kilpailuun yhtäältä nälän, sairauden tai työllistymisen kaltaisen absoluuttisen niukkuuden tai siihen rinnastettavan syyn vuoksi. Ehkä useammin kilpailu kumpuaa kuitenkin suhteellisesta niukkuudesta (ja suhteellisista tarpeista), kuten pyrkimyksestä nostaa omaa sosiaalista statusta. John Maynard Keynesin mukaan suhteelliset tarpeet ovat niitä, jotka saavat meidät tuntemaan itsemme muita paremmiksi. Toisen yläpuolelle nouseminen itsekorostuksen vuoksi voidaan kokea miellyttävänä, mutta vertailuun ja suhteellisiin tarpeisiin perustuva halu voi tyydyttyä vain hetkeksi. Keynes haaveilikin tulevaisuudesta, jossa absoluuttisten tarpeiden tyydyttyneisyyden mielenrauha vähentää suhteellisiin tarpeisiin liittyvää niukkuutta, vertailua ja kilpailemista.³⁶ Kapitalismi kuitenkin synnyttää erilaatuisia niukkuuksia luodessaan uusia tarpeita vastaamaan kasvaneeseen tuotantoon. Elintason noustessa suhteellisia tarpeita totutaan pitämään absoluuttisina³⁷. Kilpailu ja voitonhalu voidaankin tottumuksen vuoksi kokea psykologisen tarpeena kilpailemista ja statusta painottavassa ympäristössä, jolloin niukkuuden sosiaalinen rakentuneisuus unohtuu³⁸.

Kilpailun eetos on saanut pontta uusklassisen taloustieteen lisäksi Charles Darwinin evoluutioteoriasta³⁹. Evoluutio tapahtuu luonnonvalinnan prosessissa, jossa ympäristöönsä parhaiten sopeutuvat eliöt jatkavat geeniperimäänsä säilyttäen samalla sopeutumista edistäviä piirteitä⁴⁰. Kilpailun ja evoluution suhde ei kuitenkaan ole yksioikoinen. Darwin totesi *Lajien synnyssä*, että ”aavikon reunalla kasvavan kasvin sanotaan taistelevan elämänsä puolesta kuivuutta vastaan, vaikka asianmukaisempaa olisi sanoa, että kasvin elämä on riippuvaista kosteudesta”⁴¹. Esimerkiksi puut taistelevat olemassaolosta Darwinin mukaan vain kuvainnollisessa mielessä⁴². Metafora olemassaolon taistelusta johti kuitenkin sosiaalidarvinistisiin väärinkäsityksiin. George Simpsonin mukaan luonnonvalintaan liittyy joskus taistelua tai kilpailua, mutta ei suinkaan aina. Kilpailu vaikuttaa usein myös luonnonvalintaa vastaan, joten luonnonvalinnan seuraaminen kilpailusta edes kuvainnollisesti olisi liiallinen yleistys.⁴³ Kilpailu on vain yksi evoluution piirre, ja usein energiaa tuhlaavan kilpailun välttely parantaa lisääntymismenestystä⁴⁴.

Vaikka ajatus kilpailullisesta luonnosta ja ihmisluonnosta on yleinen evoluutioteorian poliittisissa sovelluksissa, tieteenfilosofisesti ihmisluonnon ja antropologisen

”Kilpailuun perustuva yhteiskunta tuottaa toisenlaisia ihmisiä kuin yhteistyöhön perustuva yhteiskunta.”

vaktion ajatukset ovat hankalia. Hyvin yleisellä tasolla voi sanoa, että kilpailu ”kuuluu” ihmisluontoon, mutta siihen kuuluu myös esimerkiksi yhteistyökyky, jälkeläisten hoiva ja muu prososiaalinen käytös. Ihmisluontoon ladataan monenlaisia arvoja, joiden avulla poliittisesti toisella kannalla olevat näkemykset voidaan sivuuttaa ”luonnottomina”.⁴⁵ Kirjansa *Evoluutio ja ihmisluonto* lopussa Petri Ylikoski ja Tomi Kokkonen toteavat, että ihmisluonto on ”tieteellisesti hyödytön, mutta väärinymmärryksiä tuottava käsite, josta olisi syytä luopua”⁴⁶.

Ihmislajia voidaan kuitenkin pitää erityisenä siinä mielessä, että muun muassa aivojen ja pään suuren koon vuoksi ihmislapset synnytetään huomattavasti muita nisäkkäitä keskenkasvuisempina. Ihminen syntyy uudelleen ”sosiaalisessa kohdussa” niin sanotun ensimmäisen sosialisatiion myötä⁴⁷. Tämä tekee ihmisestä mukautuvaisen, jolloin mikä tahansa historiallisesti muodostunut ja institutionalisoitunut sosiaalinen järjestys näyttäytyy sosialisatioprosessin läpi käyneelle normaalina. Jos kilpailu toimii sosiaalisen järjestyksen ytimenä, se näyttäytyy kyseiseen todellisuuteen kasvaneille ihmisille lähtökohtaisesti luonnollisena ja tavanomaisena niin, että sitä harvoin nähdään, saati kyseenalaistetaan. Kilpailuun perustuva yhteiskunta tuottaa toisenlaisia ihmisiä kuin yhteistyöhön perustuva yhteiskunta. Onkin tärkeää huomata, että kilpailuajatteluun sisältyy kulttuurisesti ja historiallisesti muotoutuneita lähtökohtalettamuksia ja ajattelun premissejä⁴⁸.

Kilpailun kyyninen premissi: pyrkimys nousta muiden yläpuolelle

Moraalisen kehityksen kannalta on tärkeää kiinnittää huomiota kilpailun tuottaman intentionaalisuuden

”Hyväntahtoista toimintaa opitaan tekemällä hyviä tekoja, jolloin näistä tulee luonteentottumuksia eli hyveitä.”

kokemuslaatuihin. Kilpailuissa totumme pyrkimään muiden yläpuolelle ja vastaavasti painamaan muita alas⁴⁹. Voitonpyrkimyksestä voi tulla osa identiteettiä ja voittamiseen suuntautuvia ”havainnon ja arvonnannon kategorioita”, eli osa luontumusta (*habit*)⁵⁰. Erilaisten luontumusten ja luonteenhyveiden arvostus on kuitenkin ajasta ja paikasta riippuvaista. Kilpailuajattelun kovaa ihmiskuvaa on kritisoitu esimerkiksi omiin intresseihin, autonomiaan ja egoismiin keskittymisestä. Amartya Sen kuvaa omaan etuun keskittyvää taloustieteen *homo economicus* -ihmiskuvaa ”järkeväksi typeryydeksi” (*rational fool*)⁵¹. Ihmisen onkin jo tunnonrauhansa vuoksi huolehdittava läheisistä ihmisistä ja ympäristöstään⁵².

Kuvaamme käsitteellä ’kynninen premissi’ taloudellisen kilpailun lähtöolettamusta, jonka mukaan itsekkään ja ahneen toiminnan tarkoitamattomana sivutuotteena syntyvä yhteiskunnallinen, taloudellinen ja tekninen kehitys on pragmaattisin edistyksen menetelmä tarkoituksellisen hyvän tekemisen sijaan⁵³. Tämän premissin mukaan itsekkyyden ja ahneuden tuottavat yhteistä hyvää ilman tietoista pyrkimystä sellaiseen. Kutsumme tällaista oletusta kynniseksi. Sanakirjamääritelmän mukaan uskon puute yhteisen hyvän tarkoitukselliseen tekemiseen ja/tai sen vaikuttavuuteen on kynnistä⁵⁴. Vastakkainasettelu tarkoituksellisen hyvän tekemisen ja itsekkään toiminnan tarkoitamattomien hyvien sivuvaikutuksien välillä on yksinkertaistava ja ideologisesti latautunut⁵⁵. Hyväntahtoisuus ei ole aina naiivia ja syy-seuraus-suhteita ymmärtämätöntä, eikä itsekkyyden välttämättä tee ihmisestä moraalisesti pahaa⁵⁶.

On katsottava tämän ideologisen dualismin, kynnisen premissin, talousjargonin sekä arvottavan ja olemuksellisen

tavan ihmisluontoajattelun tuolle puolen. Antiikin filosofiaan pohjaava hyve-etiikka korostaa moraalien käytännöllistä luonnetta: hyväntahtoista toimintaa opitaan tekemällä hyviä tekoja, jolloin näistä tulee luonteentottumuksia eli hyveitä. Tarkoituksellisen hyvän tekeminen ja hyväntahtoisuuden kasvattaminen on moraalikasvatuksen kulmakivi, jota kilpailuajattelun kynninen premissi murentaa, kun se kuvaa ihmisen toimintaa naiivin hyväntahtoisuuden ja reaalitaloutta edistävän itsekkyyden vastakkainasetteluna, ja varsinkin, kun sen mukaan hyveellisyyden sijaan ahneus ja itsekkyyden tuottavat parhaimmin yhteiskunnallista hyvää.

Jos katsotaan itsekkyyteen ja ahneuteen perustuvan kilpailun määrittämisen talouden vaikutuksia, on sen tuhovoima ilmeinen. Muiden ihmisten ja eliöiden yläpuolelle nousua havitteleva ihminen on otaksunut olevansa jo lähtökohtaisesti ei-inhimillisen luonnon yläpuolella käyttäytyen ylemmydentuntoisesti (*hybris*)⁵⁷. Maailmassa onkin nyt painossa mitaten enemmän ihmisen teknologiaa kuin eläviä olentoja, ja eläimiä teurastetaan teollisen maatalouden puitteissa monta kymmentä miljardia vuosittain⁵⁸. Ekologinen jälleenrakennus, jonka avulla nykyisyyden raunioista voitaisiin luoda uutta ja parempaa maailmaa, edellyttää toimintakykyistä omaatuntoa ja selväjärgistä moraalikasvatusfilosofiaa, jossa painotetaan intentionaalisen hyväntahtoisuuden kultivointia sekä tunnistetaan toisten yläpuolelle nousemisen ja muiden alas painamisen moraalikasvatuksellinen ongelma⁵⁹. On siksi kysyttävä, viekö rahaan, valtaan ja kilpailuun keskittyminen yliopistolaitosta omantunnon toimintakyvyn kannalta hankalaan suuntaan.

Akateeminen kapitalismi

Akateemisen kapitalismin käsite kuvaa pääoman dynamiikkaan perustuvaa valtajärjestelmää nyky-yliopistossa. Kapitalismi viittaa yksityisomistuksen ja markkinamekanismin talousjärjestelmään, jossa voiton ja pääoman kasvun tavoittelu ohjaavat tavaroiden ja palveluiden tuotantoa⁶⁰. Tuotantoa määrittävät siis ensisijaisesti taloudelliseen vaurauteen liittyvät valtasuhteet, eivätkä esimerkiksi ihmisten tarpeet. Eniten pääomaa kasanneet hallitsevat järjestelmää keskittäen entisestään pääomaa sekä lisäten valtasuhteiden epäsuhtaa⁶¹.

Kapitalismia ovat luonnehtineet sekä teoreettinen oletus reheistä – eli kilpailullisista – markkinoista että tämän kanssa ristiriitaiset empiiriset havainnot suurten yritysten monopolistisista asemista. Nykyään suuret toimialat muutamane jättikorporaatioineen hallitsevatkin tuotantoketjuja ja ”markkinoita”. Näemmekin, että kilpailun termistöllä oikeutetaan äärimmäisen eriarvoista vallan ja vaurauden jakautumista ja markkinamekanismin empiiristä toimimattomuutta.

Akateemisen kapitalismin teoria kuvaa, miten yliopistojen, valtion ja markkinoiden suhteita on uudelleenjärjestetty 1980-luvulta alkaen siten, että markkinakilpailu, markkinalogiikat ja voitontavoittelu jäsentävät yliopistojen toimintaa aiempaa vahvemmin⁶². Markkinoiden

kaltainen toiminta viittaa yliopistojen väliseen ja niiden yksiköiden sisäiseen rahoituskilpailuun, kun taas markkinamuotoinen toiminta viittaa yliopistojen rahallista voittoa tavoittelevaan toimintaan, kuten tutkimuspatenteihin ja lisensseihin, yritysyrityshöön ja yliopistojen omaan yritystoimintaan. Markkinakilpailun edistäminen onkin synnyttänyt yliopistoihin uusia tuotantoprosesseja, kuten yritysyrityshöön ja varainhankintaan keskittyneitä innovaatiopalveluita, sekä tätä toimintaa tukevan laajennetun johtamisjärjestelmän⁶³.

Akateemisissa kapitalismissa voiton ja pääoman tavoittelu ohjaa yliopistojen toimintaa: tutkimusta, opetusta ja yhteiskunnallista vaikuttamista. Tämä näkyy muun muassa siinä, että korkeakoulu- ja tiedepoliitikassa korostetaan insinööri- ja luonnontieteellistä tietoa ja soveltavaa tutkimusta humanististen ja yhteiskuntatieteiden sekä perustutkimuksen jäädessä sivurooliin⁶⁴. Akateemisen kapitalismin tuomia merkittäviä muutoksia suomalaisessa yliopistojärjestelmässä ovat muun muassa valtaa yliopistojen johdolle keskittänyt yliopistolaki 2009⁶⁵ sekä kasvava kansainvälinen koulutusvientti ja yritysyrityshö⁶⁶.

Ennen kaikkea akateemiseen kapitalismiin kuuluu kiristynyt tulosohjaus, jossa yliopistojen perusrahoitusta vähennetään ja/tai ohjataan uudelleen kilpailulle alistaiseksi⁶⁷. Samalla tavalla kuin reaalielämässä, jossa suurten toimijoiden valta on murtautunut aidot kilpailulliset markkinat, myös akateemisen maailman kilpailua määrittää se, että eniten akateemista pääomaa – tutkimusrahoitusta, julkaisuja ja ”vakipaikkoja” – kasaanneet hallitsevat järjestelmää keskittäen entisestään tuota pääomaa ja sen myötä valtasuhteiden epäsuhtaa. Akateemisen kapitalismin moraalikasvatuksellinen problematiikka kiertyy siten kahteen perusakseliin, rahaan ja valtaan, joiden pyörimisliike työntää omantunnon kysymyksiä keskiakselista kohti marginaaleja.

Rahan ja vallan tavoittelun moraalinen keskipakoisvoima

Hyvänä esimerkkinä akateemisen kapitalismin rahan ja vallan liitosta on se, että tutkimushankkeiden johtajat saavat usein omasta panoksestaan riippumatta nimensä kaikkiin projekteissa tuotettuihin julkaisuihin. Toinen esimerkki on suurten, yleensä angloamerikkalaisten yliopistojen dominointi globaalissa tutkimus- ja julkaisumaailmassa. Kulttuurisidonnaisten havainnon- ja arvonannon kategorioiden omaksuminen määrittää sitä, keiden argumentit nousevat relevanteiksi akateemisissa keskusteluissa – tai mikä ylipäänsä tunnustetaan ”argumentiksi” ja millä logiikalla. Usein pienissä ja varsinkin globaalin etelän maiden yliopistoissa toimivat eivät pääse maksumuurien vuoksi edes lukemaan näitä keskusteluita. Täten akateemisen keskustelun sovellukset poliittiseen keskusteluun ja siten mahdollisuudet yhteiskunnallisten rakenteiden muokkaamiseen – kilpailuun osallistumiseen – määrättyvät eriarvoisesti⁶⁸. Akateemisen kilpailun käytännölliset puitteet ovat tasavertaisen kilpailun teoriasta huolimatta globaalisti äärimmäisen eriarvoisia.

Näemme akateemisen kapitalismin ihmisen minuutta ja moraalista kasvua muuttavana biovallan ympäristönä, joka pyörii rahan ja vallan akselien ympärillä. Raha vaihdon välineenä, kirjanpidon yksikkönä ja arvonsäilyttäjänä on modernin talouden toimintalogiikan ytimessä. Rahan ajatellaan toimivan yliopistossa liike-elämän tapaan tulosvastuun mittarina ja resurssien allokoinnin hallinnon välineenä⁶⁹. Leena Koski kuvaa osuvasti yliopistojen moraalijärjestystä: ”Keskeistä on raha. Rahan hankkimiseen ohjataan rahallisilla kannustimilla. [...] Kelvollinen ja kelvoton, oikea ja väärä määrittävät ’itse tieteen’ sijasta suhteina rahaan.”⁷⁰ Tutkimusrahoituksen ja vallan kasaamisesta tulee itsetarkoitus, jonka avulla menestyään jatkossakin työpaikkojen ja tutkimusrahoituksen hankkimisessa.

Rahan, ja sen avulla vallan, tavoitteluun keskittyvän yliopiston kasvattia voi elähdyttää niin tiedon ja ymmärryksen laajentamisen tahto kuin tietynlainen hakemusteettisen pelisilmän kehittäminen. Kilpailu rahasta ja vallasta ohjaa omantunnonherkkyyden sijaan herkkään akateemisten muotien sekä suosittujen tutkimusmetodien ja teoriaperinteiden havainnointiin. Mikä on tutkimusmaailman tai rahoitusta myöntävien tahojen mielestä *the next big thing*, johon voi saada tutkimusrahoitusta? Voi olla, että omantunnon ohjaus voi haitata tutkijan työllisyysmahdollisuuksia, jos hän ei halua ajatella tiedon tuotantoa akateemisen eleganssin pintamielikuvien tasolla.

Yliopistojen tulosohjauksen painotusten perusteella tietoa, viisautta, ymmärrystä tai sivistystä tärkeämpää on menestyä ulkopuolisen rahoituksen hankkimisessa, tuottaa tutkimusjulkaisuja ja ennen kaikkea näin meritoitua omalla urallaan⁷¹. Työpaikkojen täydessä tutkimusrahoitus on usein tutkimusmeriittejä, opetuskokemusta, sivistystä, viisautta tai vaikeasti mitattavaa inhimillistä kypsyä tärkeämpää. Akateemisen kapitalismin rahoitusmalli ei myöskään ”laske arvoa yhteisölliselle julkishödykkeiden tuottamiselle tai työvoiman uusintamiselle”⁷². Järjestelmä ei ohjaa ”akateemiseen kodinhoitotyöhön”⁷³, kuten yliopistoyhteisöllisiin hallinto- ja luottamustehtäviin, tiedejärjestö- ja seurustehtäviin, tiedejulkaisujen toimitustyöhön, vertaisarviointiin, tiedeviestintään tai opintosuoritusten sanalliseen arviointiin ja opetussuunnitelmatyöhön, eikä palkitse niistä. Akateemisen maailman rahoituksen äärimmäinen niukkuus ei kuitenkaan ole luonnonlaki vaan poliittinen päätös.

Rahan ja vallan akselien vanhassa pyörinnässä akateemisen kapitalismin pragmaattiset seikat ja omantunnonkysymykset hämärtyvät ja sulautuvat toisiinsa. Ei kuitenkaan ole itsestään selvää, että tutkijat voivat hyvällä omallatunnolla tavoitella projektrahaa käyttääkseen valtaa muihin tutkijoihin taloudellisen valtasuhteen sekä siihen perustuvan aseman perusteella. Suurissa projekteissa – kuten hiukkaskiihdyttimen rakentaminen tai rokotteen kehittäminen – tarvitaan suuria tutkimusorganisaatioita. Sen sijaan filosofihumanistinen tutkimus on usein varsin omakohtaista, jolloin ajatus vallan hankkimisesta suurten tutkimusrahoitusten avulla voi tuottaa tunnonvaivoja. Miten voisin hyvällä omallatunnolla määritellä toisen tut-

kimuskohteen häntä varten ihmisen autonomiaa ja persoonaa kunnioittaen? Entä miten voisinkin hankkeen johtajana hyvällä omatunnolla olettaa saavani nimeni sellaisiinkin hankkeessa tehtyihin julkaisuihin, joista olen häidin tuskin tietoinen? Vaarana on, että rahan ja vallan akselien ympärillä pyörivä kilpailu työntää omantunnon ääniä ja tunteja akateemisen subjektin ytimeistä marginaaliin, jolloin omantunnon kokemukset voivat jäädä myös tunnistamatta omastatunnosta kumpuaviksi.

Omatunto ja sen toimintakykyisyys

Omaatuntoa ei tule ymmärtää yksiselitteisenä ”sisäisenä äänenä”, joka ilmoittaa suoraan moraalisesti oikean ja väärän ihmiselle. Se ilmenee pikemminkin erilaisina tunteina ja kokemuksina, kuten syyllisyytenä, häpeänä ja soimauksina, joita on käsitteellisesti tulkittava ja ymmärrettävä.⁷⁴ Omallatunnolla onkin kasvatusfilosofisesti kuvattavissa oleva fenomenologinen kokemusrakenne, joka vaikuttaa ihmisen moraalisiin valintoihin ja käytännön toimintaan⁷⁵. Kokemusrakenteeseen kuuluu esimerkiksi moraalista tiedostamista, järkeilyä ja intuitiota, moraalista tahtoa sekä moraalisia tunteja ja tunteita⁷⁶. Omaatuntoa voi siksi pitää kykyinä tai kapasiteettina⁷⁷, omantunnon toimintakykyinä, joka auttaa suunnistamaan moraalisesti sopivaan toimintaan tiettyssä tilanteessa – edellyttäen, ettei tämä kyky ole päässyt kovettumaan.

Vaikka omastatunnosta puhutaan demokraattisissa lainsäädännöissä ikään kuin kiinteänä ihmisyyden ominaisuutena, sen kokemukset elävät ja muuttuvat⁷⁸. Ne muovautuvat erilaisissa ympäristöissä, joten niitä on jatkuvasti reflektoitava ja käsitteellistettävä uudelleen. Esimerkiksi kilpailun sosiaalisen rakenteen seuraukset tulkitaan helposti yksilön puutteiksi. Akateemisessa kapitalismissa kipuilevaa voidaan katsoa alaspäin, aivan kuin kritiikki kumpuaisi pikemminkin menestymättömyyden pelosta kuin omantunnon herättämästä kriittisyydestä.

Omatunto toimii eri tavoin eri toimintaympäristöissä, ja sen toimintakyky voi vaurioitua⁷⁹. Toimintakykyinen omatunto ”puhuu” esimerkiksi huonon omantunnon, häpeän ja syyllisyyden kokemuksilla, kun jokin rikkoo tunnonrauhamme, kaduttaa tai jopa häiritsee untamme. Hyvä omatunto voi tarkoittaa huonon omantunnon poissaoloa ja myös hyvän teon aiheuttamaa miellyttävää kokemuslaatua. Suotuisille omantunnon kokemuslaaduille on kokemuksellisesti samaistuttavissa olevia sanontoja⁸⁰, kuten ”hyvä omatunto on paras päänalunen”. Turmeltumaton omatunto on ”kirkasotsaisuutta”, mikä luonnehtii (yleensä) viatonta ja kyynistymätöntä lasta tai nuorta. Kyynistyminen liittyy kiinteästi omantunnon toimintakyvyn karkeistumiseen.

Omantunnon toimintakyvyn heikkenemistä kutsutaan herkkyyden katoamiseksi, kyynistymiseksi, turmeltumiseksi, kovettumiseksi ja paatumiseksi⁸¹. Toisen yläpuolelle nousemisen pyrkimys omasta sosialisatiosta opittuna reflektioimattomana taipumuksena voi korvata empatiaa ja heikentää eli kovettaa omantunnon toimintakykyä⁸². Omantunnon toimintaympäristönä neut-

raalina pidetty akateeminen kilpailu totuttaa ihmisiä sivuuttamaan kilpailun kanssa yhteensopimattomat omantunnon soimaukset esimerkiksi toiselle aiheutetusta haitasta ja kärsimyksestä⁸³. Omantunnon viestien toistuva tukahduttaminen voi tavanmukaistua moraalisesti karkeistuneen luonteen toiminnalliseksi osaksi. Kilpailu ei siis ole arvoneutraali mekanismi. Päinvastoin: kilpailun arvoneutraalina ja luonnollisena pitäminen on esimerkki hankalasti diagnosoitavasta biovallasta, joka totuttaa ihmistä sivuuttamaan omantuntonsa viestejä tätä samalla kovettaen⁸⁴.

Omantunnon kovettuminen ja paatumus

Jatkuvaluonteinen tunnonvaivojen torjuminen ja tukahduttaminen voi johtaa omantunnon kovuuteen ja sydämettömyyteen⁸⁵. Jos toisaalta opimme, että häviäjien kärsimys on seurausta heidän tahdonheikkoudestaan (*akrasia*) tai laiskuudesta, saamme moraalisen oikeutuksen olla suhtautumatta heihin empaattisen auttavaisesti. Kovaa asennetta kuvaavat esimerkiksi ”luuserin” kaltaiset pejoratiiviset termit, joihin on sisäänrakennettuna alentava asenne kilpailuilla alennettuja kohtaan.

Kilpailullisen biovallan alla tappioita kokenut saattaa sisäistää häviäjäidentiteettinsä, jolloin voi syntyä rampauttavaa itsevihaa ja kielteinen minäkäsitys. Omatunto toimii huonosti (itse)vihamielisyydessä, kaunassa ja alemmuudentunnessa.⁸⁶ Moraalikasvatuksen kannalta onkin tärkeä huomata, että moniin raa’an epäempaattisiin ja omaatuntoa kovettaviin ajattelu- ja toimintamalleihin voidaan vaikuttaa esimerkiksi sosiaalisen ympäristön muutoksilla.⁸⁷ Yliopistoa voidaan ohjata kohti laajempaa kilpailua tai yhteistyötä, arvoperustan mukaan.

Huolemme kohdistuu akateemisen kapitalismin kilpailuissa erityisesti siihen, että yksilöllisen omantunnon äänen korvaa taloudellisen vallan ääni, joka ei piittaa tarkoituksellisesta hyvän tekemisestä tai hyvántahtoisuudesta. Kilpailuilla luodun niukkuuden sosiaalinen todellisuus on myös omiaan kääntämään ihmiset toisiaan vastaan yhteistyön sijaan⁸⁸. Omantunnon äänien sijaan huomio kiinnittyy tulostittareihin, ulkoisiin arviointeihin, yritysmäiseen, kaupalliseen ja markkinaehtoiseen toimintaan, jolloin itseisarvoisen tiedon ja sivistyksen merkitys vähenee. Kilpailu tarjoaa esimerkiksi motiivin mieluummin salata kuin jakaa tietoa⁸⁹. Kapitalistisesta patenttilainsäädännöstä voi tulla vilpittöytä omaatuntoa ja avointa tiedonjakamista estävä tekijä.

Omaatuntoa voi syrjäyttää uraoppportunismi, meritokraattinen itsekorostus ja tietynlainen akateemisen pääoman katse, jolla itseä ja omaa rahoitettavuutta tarkastellaan ulkokohtaisesti ikään kuin yliopistomaailman managerien ja tutkimusrahoitusta myöntävien tahojen silmin. Kovuus tai suoranainen paatumus voi ilmetä siten, että kilpailusosialisaation myötä kilpailullinen käsittejärjestelmä ja todellisuustulkinta omaksutaan vaihtoehdotoman⁹⁰ jyrkällä tavalla, mikä johtaa omien auttamisyylykkeiden sivuuttamisen tavanmukaistumiseen. Tällöin voidaan puhua jokseenkin ”fanatisoidusta omastatun-

nosta⁹¹, jolloin kilpailuideologia syrjäyttää perinteisiä ajatuksia yhteisvastausta ja lähimmäisenrakkaudesta⁹².

Omantunnon tietoisien ja tarkoituksellisten kovettamisen kohdalla voisi puhua jo moraalisen pahuuden tiestä, jolloin omantunnon toiminta lamautuu, eikä halua moraaliseen muutokseen ole⁹³. Kilpailu akateemisissa kapitalismissa voikin johtaa siihen, että ihmisen intentionaalisuus tottuu ja jäähmetty itsen ylentämisen ja muiden alentamisen pyrintöjen suuntaan. Tällöin ihminen ei ajan oloon enää huomaa kilpailun aiheuttamia haittoja, eivätkä ne näyttäyty hänelle merkityksellisinä⁹⁴. Kilpailun moraalinen keskipakovoima on tällöin työntänyt omantunnon äänet moraalisubjektin ytimestä, jossa ne olisivat tunnistettavissa.

Lopuksi

Kilpailun ja omantunnon suhteen voisi tiivistää ”autoritäärisen omantunnon” käsitteeseen: sisäinen ääni jää kuulematta, kun ulkoisen auktoriteetin – rangaisuksen pelon, hyväksynnän tavoittelun – ääni peittää sen alleen⁹⁵. Näin voi käydä myös demokraattisessa yhteiskunnassa, jos kilpailuhegemonia ohjaa tajuntaa kohti fanaattista⁹⁶ menestyksen tavoittelua ja sen kääntöpuolena häviämisen pelkoa⁹⁷. Toisten *yli mielivä* ja menestymättömyyttä pelkäävä kilpailija voi tulla välinpitämättömäksi aiheuttamalleen kärsimykselle, siis kovaksi. Yhdistämällä sanat ’yli’ ja ’mieli’ saadaan ’ylimieli’ eli *hybris*, joka kuvaa kilpailun toisten yli pyrkivää mielenlaatua.⁹⁸ Ei ihme, jos rahan ja vallan ympärille rakentuvat autoritääriset rakenteet tavanomaistavat tunnonvaivoja lisäten tutkijan moraalista karkeutta, defensiivisyyttä ja kyynisyyttä⁹⁹. Silti omantunnon harvoin kovettuu tai paatuu kokonaan, eikä kovettuminen ole mekaanista tai tarkasti ennustettavaa: jotain omastatunnosta jää aina jäljelle, kuten skollastikotkin ajattelivat¹⁰⁰.

Omantunnon voi ymmärtää myös gandhilaisena sielun, totuuden ja rakkauden voimana, jolloin sen voi nähdä olevan sekä yksilön että yhteisön käytettävissä¹⁰¹. Omantunnon tunto on ”oma”; se toimii ihmisen ainulaatuisessa psyykkis-fyysis-sosiaalisessa tilanteessa. Mutta se ei ole vain yksilöllinen *minun* tuntoni: latinan *con-scientia* viittaa yhteisyyteen tai yhteiseen tietämiseen¹⁰². Kun tunnustamme kilpailuideologian kulttuurisia ja myös teenteoreettisia juuria, voimme paremmin erottaa omantunnon äänen ideologisista hegemonioista ja ulkoisesta manipulaatiosta¹⁰³. Omaatuntoa voikin kuulla parhaiten vilpittömässä mielessä ja rauhassa, kun olemme melko vapaita huolista ja peloista¹⁰⁴, emmekä yritä kukistaa muita omien pyrkimystemme välikappaleiksi.

Yliopistoyhteisön autonomiaa voisi elvyttää omantunnon henkistä voimakenttää tukemalla. Mahatma Gandhin väkivallaton vastarinta, *satyagraha*, perustui omientuntojen yhteenliittymisen voimaan¹⁰⁵. Kieltäytymällä yhteistyöstä vieraan vallan kanssa sekä väkivaltaan vastaamisesta väkivallalla Intian kansa paljasti brittikolonialisteille heidän toimintansa moraalisen laadun. Kun ei käyty kahdenvälistä sota, britit joutuivat kohtaamaan

omantuntonsa ja tunnustamaan oman sortavan toimintansa moraalisen laadun.¹⁰⁶ Tämä esimerkki osoittaa, että omastatunnossa on paljon suurempi muutoksen potentiaali kuin yleensä ymmärretään.

Akateemisen kapitalismin tilanne on tietysti erilainen. Fyysisen väkivallan vääryys on moraalisesti ilmeistä, mutta omakohtaisen häpeän, pelon ja identiteetin tasolla toimiva biovalta on hankalammin tunnistettavaa¹⁰⁷. Kilpailun henkiseen asenteeseen liittyy kuitenkin toisen yläpuolelle pyrkimisen sekä tämän tappioon alistamisen enemmän tai vähemmän hienovaraista ja tarkoituksellista aggressiivisuutta¹⁰⁸. Akateemisesta kilpailusta ja ”peliliikkeistä” pädäytyminen tuskin herättää samantyyppistä omantunnon joukkoliikehdintää kuin taistelu kolonialismia vastaan. Omantunnonherkkien poistuminen yliopistosta lisäisi suhteessa niitä, joiden omaatuntoa rahan ja vallan akselien ympärillä pyöriminen ei haittaa. Yliopistossa riittää rahaperustaisiin käskyvaltasuhteisiin, autoritäärisen yritysjohtamiseen ja akateemisen vapauden poissaoloon tottuneita.

Omantunton on kaikesta huolimatta ihmisyyden ikiaikainen moraalinen ydin, jota antiikin filosofiasa herkistettiin henkisiin harjoituksiin¹⁰⁹. Miten sitä voi vahvistaa ja valpistaa akateemisen kilpailun olosuhteissa? Voimme rakentaa myötätunnon, hyvyyden, totuuden ja kauneuden sivistysidealien¹¹⁰ elähdyttämiä käsitteitä vaihtoehtoina omaatuntoa karkeistavalle kilpailuideologialle. Voimme pukea sanoiksi akateemisen kapitalismin herättämiä tunnonvaivoja ja muistuttaa siitä ihmisyydestä, jota ei tutkimusrahoituksen määrällä mitata. Voimme kursia kokoon lamaantunutta moraalisubjektiviteettia jakamalla kertomuksia akateemisen kilpailun avulla hallittujen kokemuksista ja vaalimalla yhteistyötä ja solidaarisuutta akateemisissa yhteisöissä.

Voimme paljastaa kilpailuideologian arvosidokset ja moraalikasvatukselliset ongelmat ja kieltäytyä sisäistämästä kilpailua ja uusklassisen taloustieteen näennäisesti neutraaliin ideologiaan ja ihmislunnon kulttuurisidonnaisiin olettamuksiin perustuvaa moraalista auktoriteettia¹¹¹. Voimme ottaa kantaa ja vaatia yliopistoyhteisön itsehallinnon ja akateemisen omantunnon toteutumista. Voimme vaatia lisää rahoitusta tutkimukselle ja käyttää työaikaamme enemmän tutkimukseen, opettamiseen ja yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen tutkimussuunnitelmaesteettisten muotien opiskelun sijaan.

Yhteisen omantunnon vahvistaminen edellyttää kollektiivisia yhteenliittymiä: vapaasti organisoituvia yhteisöjä, tutkimusryhmiä, ammattiliittoja, laitoksia, tiedekuntia, neuvostoja, kollegioita ja hallituksia – mielenilmauksia unohtamatta. Ammattiyhdistysliikkeen työtaistelut työnantajan sanelupolitiikkaa kohtaan, opiskelijoiden yliopistojen leikkauspolitiikkaa vastustavat rakennusten valtauks¹¹² sekä akateemisen kapinakollektiivin tapahtumat ja julkaisut¹¹³ ovat lähistorian esimerkkejä toisintoimimisesta. Nykyisistä yliopiston päätöksenteon rakenteista löytyy rakoja, mutta se edellyttää, että uskallamme olla ”niitä, joita olemme odottaneet”, kuten Hanna Kuusela *Syytös*-kirjassaan kouriintuntuvasti osoittaa¹¹⁴.

Viitteet

- 1 Ks. Polanyi 2009; Gane 2020.
- 2 Rodrick 2016, 101.
- 3 Esim. Pulkki 2017a; 2017b.
- 4 Robertson 2005; Sum & Jessop 2013.
- 5 Esimerkiksi leikkimieliset kisailut ja muut vapaaehtoisesti harrastetut kilpailut jäävät tarkastelun ulkopuolelle: ”Kaikki kilpailu ei ole yhtä lailla ongelmallista. Vaikkapa ystävällismielinen kilpailullinen leikki on eri asia kuin yhteiskunnallista eriarvoisuutta oikeuttava kilpailu.” (Pulkki 2017b, 89.)
- 6 Pulkki 2017b.
- 7 Pulkki 2017a; 2017b.
- 8 Ylijoki ym. 2024, 124. Resurssien jakaminen meriittien perusteella on tietysti toivottavaa verrattuna esimerkiksi nepotismiin tai hyvä veli -kerhoihin. On kuitenkin ongelmallista, että pääoman hallussapidosta tulee valtasuhde, joka johtaa kykyyn määritellä niitä asioita, jotka ajatellaan ”meriitteinä”.
- 9 Kaidesoja & Kauppinen 2018.
- 10 Slaughter & Rhoades 2004.
- 11 Kallio ym. 2020; Kuusela ym. 2021. ”Yritysyliopistosta” ks. Marginson & Considine 2000. Managerialismin nousun taustalla on toki muitakin kehityksiä kuin kilpailun lisääntyminen.
- 12 Kuusela ym. 2021; Poutanen ym. 2022.
- 13 Kuusela ym. 2021.
- 14 Nikkola & Tervasmäki 2021; Silvén 2022.
- 15 Koski 2019.
- 16 Bourdieu 1998, 36; Pulkki 2014; 2017, 74, 154–155.
- 17 Ks. Hilpelä 2003; Pulkki 2017a; Värri 2002; Sandel 2020.
- 18 Sato 2021.
- 19 Pulkki 2014; Brown 2015; Kallio ym. 2021.
- 20 Omatunnon ja biovallan suhteesta Sholnikov 2023.
- 21 Korsgaard 1996, 110; Ojakangas 2013; Green 2001; Holtam 2012.
- 22 Omastatunnosta kriittisessä teoriassa Hammond 1993; Fromm 1986. Myös Ojakankaan (2013) genealoginen tarkastelu on vaikuttanut ajatteluamme. Emme pyri noudattamaan orjallisesti kriittisen teorian katsantokantoja.
- 23 Korsgaard 1996, 110; Ojakangas 2013; Stoker 2018.
- 24 Korsgaard 1996, 110; Ojakangas 2013, luku 3.
- 25 Ahlman 1993.
- 26 Korsgaard 1996, 110; Ojakangas 2013.
- 27 Kriittisen teorian omatuntotarkasteluissa (esim. Hammond 1993) viitataan usein freudilaiseen ajatukseen, että omatunto olisi kasvat- ja muiden auktoriteettien moraalijatusten sisäistämistä (yliminäksi). Freudin vaikutus on merkittävä, sillä hänen ansiostansa omatunnon sosiaalinen määrätynisyys ymmärrettiin.
- 28 Pulkin väitöskirjan (2017a) keskeinen tutkimustulos oli havainto kilpailun omaatuntoa ja perustavia hyveitä, kuten auttavaisuutta, empaattisuutta, anteliaisuutta, kovettavasta luonteesta.
- 29 Ideologiakriittikistä ks. Tervasmäki 2024a; Jaeggi 2009.
- 30 Ks. Smith 2002.
- 31 Marglin 2009; Polanyi 2009; Pulkki 2017a; 2017b; Graeber & Wengrow 2021.
- 32 Polanyi 2009; Montagu 1952; Gane 2020.
- 33 Marglin 2009; Pulkki 2017a; 2022.
- 34 Pulkki 2017b.
- 35 Saito 2022.
- 36 Keynes 1932; Pulkki 2017a, 42; Marglin 2009, 207–212. Itsekorostuksen merkitys on erilainen esimerkiksi työelämässä, toimeentulon hankkimisessa ja vapaaehtoisissa harrastuksessa.
- 37 Marglin 2009.
- 38 Pulkki 2017a, 42–45, Saito 2022.
- 39 Mayr 2003, 15; Pulkki 2017a.
- 40 Mayr 2003.
- 41 Darwin 2002, 93; Mayr 2009, 195.
- 42 Darwin 2002, 93.
- 43 Simpson 1963, 132–135.
- 44 Simpson 1963, 133; de Waal 2009; Pulkki 2017a, 58–69.
- 45 Ylikoski & Kokkonen 2009, 395–406.
- 46 Sama, 401.
- 47 Berger & Luckmann 1966.
- 48 Pulkki 2014.
- 49 Pulkki 2017a. Ainakin voiton pyrintö on tarpeellinen osa kilpailemista, vaikka huomio kohdistuisikin niihin tekoihin, joilla voitto on mahdollinen. Usein toisten alapainaminen on pikemminkin rakenteen ominaisuus, eikä yksilö välttämättä siihen intentionalisesti pyri. Sandelin mukaan kilpailullinen meritokratia tyypillisesti sivuuttaa ihmisten ylentämisen ja alentamisen moraaliset kysymykset. Sandelin (2020, 28) mukaan populismin ja äärioikeiston nousun taustalla on osaltaan tietynlaista toksista meritokratiaa, tietynlaista eliitin (ylennettyjen hybrisi) sekä kilpailuissa heikosti menestyvien (alennettujen) nöyryytyksen polarisoivaa dialektiikkaa. Kilpailuissa alennetut kääntävät helposti turhautumisen ja itsevihansa maahanmuuttajiin ja vähemmistöihin itseään epärakentavasti ylentääkseen.
- 50 Bourdieu 1998, 36; Pulkki 2014; 2017a, 74, 154–155.
- 51 Sen 1996.
- 52 Ks. Chang 2010; Fromm 1986; Sen 1996.
- 53 Pulkki 2010; 2017a; 2022.
- 54 Suomisanakirja 2025.
- 55 Fromm 1986; Pulkki 2017a, 107–108.
- 56 Pulkki 2017a, 110; Fromm 1986.
- 57 Pulkki 2017a; 169–170; 2017b.
- 58 Elhacham ym. 2020.
- 59 Kallio ym. 2022; Pulkki 2017a.
- 60 Meiksins Wood 2017, 2–3.
- 61 Ollinaho 2023a.
- 62 Slaughter & Rhoades 2004; Kaidesoja & Kauppinen 2018.
- 63 Samat.
- 64 Kaidesoja & Kauppinen 2018; Tervasmäki 2024b.
- 65 Kallio, Kallio & Blomberg 2020.
- 66 Tervasmäki 2024b.
- 67 Poutanen 2023.
- 68 Ollinaho 2023b.
- 69 Kaidesoja & Kauppinen 2018.
- 70 Koski 2019, 64.
- 71 Kallio ym. 2021.
- 72 Poutanen 2024.
- 73 Heijstra ym. 2017; Poutanen 2024.
- 74 Esim. Ojakangas 2013; Green 1999.
- 75 Ks. Ahlman 1993; Stoker 1932; Wu 2024; Yampolskaya 2025. Kasvatustilosophiassa omatunto vaikuttaa jääneen marginaaliseen rooliin.
- 76 Omaatuntoa käsittelevät esim. Ojakangas (2013; 2001), Ks. myös Stoker (2018), Holtam (2012), Green (2001), Kontio (2012), Korsgaard (1996) sekä Puolimatka (2011). Ks. myös Stoker 1932; Spohn 2000; Liu 2018. Stoker (1932) arvioi pikemminkin omatunnon teorioita kuin kuvaa sen kokemusrakennetta, ja varsinaista omatunnon fenomenologiaa (esim. Staehler 2025) on tutkittu niukalti.
- 77 Spohn 2000, 124.
- 78 Stoker 2018, 26–27; Hammond 1993.
- 79 Moskalewicz 2018; Spohn 2000.
- 80 Stoker 2018, 29.
- 81 Moskalewicz 2018; Rousseau 1905; Ojakangas 2001, 111; Spohn 2000.
- 82 Pulkki 2017a.
- 83 Kilpailun meritokraattisuudesta esim. Butera ym. 2020; Sandel 2020. Esimerkiksi postkolonialistisessa ja feministisessä teoriassa on tunnettuja, että meriittien määrittely helposti suosii niitä määritteleviä ihmisryhmiä.
- 84 Ks. omatunnon ja biovallan yhteydestä Shkolnikov 2023.
- 85 Tarkoitamme sydämettömyydellä kasvatustilosophisesti tavanomaiseen tapaan esimerkiksi empatiakyvyttömyyttä, rakkaudetromuutta, auttamishaluttomuutta. Ks. Hoystad 2007.
- 86 Pulkki 2014; 2017a. Nietzschen (1887/2007) mukaan omatunto onkin heikkojen sairaus, joka seuraa elämellisten vaistojen sisäänpäin kääntymisestä vahvimpia ja vauraimpia hallitsemassa yhteiskunnassa. Omatunto syntyy Nietzschen mukaan vanhempien rakkauden ja yhteisön hyväksynnän menettämisen pelosta.
- 87 Pulkki 2017a, 120, 167–169.
- 88 Ollinaho 2025; Santaoja 2024.
- 89 Kaidesoja & Kauppinen 2018.
- 90 Pulkki 2017b.
- 91 Coady 2023.
- 92 Ks. Liu 2018.
- 93 Ks. Kontio 2012, 157.
- 94 Pulkki 2017a.
- 95 Fromm 1986, 143–163.
- 96 Ks. Coady 2023.
- 97 Fromm 1986, 164–167.
- 98 Pulkki 2017b, 98.
- 99 Ahlman 1993, 247; Pulkki 2017a, 107, 132.
- 100 Ojakangas 2013.

- 101 Gandhi 2005, 27.
 102 Ojakangas 2001, 110.
 103 Fromm 1986, 143–163; Hammond 1993.
 104 Ojakangas 2013, 91.
 105 Tähtinen 2015.
 106 Gandhi 2005, 91–92.
 107 Alvesson & Spicer 2016; Sato 2021.
 108 Pulkki 2014. Thorsten Veblen (2002, 143) puhuu ”saalistavasta kilpailutaipumuksesta”.
 109 Hadot 1995; Pulkki 2020.
 110 Wilenius 1982.
 111 Pulkki 2022.
 112 Ahoketo & Suoranta 2024.
 113 Matikainen ym. 2025; Silvén ym. 2026.
 114 Kuusela 2024.

Kirjallisuus

- Ahlman, Erik, *Teokset 9. Artikkeleita (2). Kasvatus ja koulu (1917–1947)*. Jyväskylän yliopisto 1993.
- Ahoketo, Perttu & Suoranta, Juha, ”This Building is Ours!” Student Activism Against the University’s Neoliberal Policy. *Journal for Critical Education Policy Studies*. Vol. 22, No.1, 2024, 1–43.
- Alvesson, Mats & Spicer, André, (Un)Conditional Surrender? Why Do Professionals Willingly Comply with Managerialism. *Journal of Organizational Change Management*. Vol. 29, No. 1, 2016, 29–45.
- Berger, Peter & Luckmann, Thomas. *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Doubleday, Garden City 1966.
- Bourdieu, Pierre, *Järjen käytännöllisyys. Toiminnan teorian lähtökohdista* (Raisons pratiques. Sur la théorie de l’action, 1994). Suom. Mika Siimes. Vastapaino, Tampere 1998.
- Brown, Wendy, *Undoing the Demos. Neoliberalism’s Stealth Revolution*. Zone Books, New York 2015.
- Butera, Fabrizio, Świątkowski, Wojciech & Dompnier, Benoît, Competition in Education. Teoksessa *The Oxford Handbook of the Psychology of Competition*, *Oxford Library of Psychology*. Toim. Stephen Garcia & Avshalom Tor & Andrew Elliot. Oxford University Press, Oxford 2025, 569–597.
- Chang, Ha-Joon, *23 Things They Don’t Tell You about Capitalism*. Allen Lane, London 2010.
- Coady, Cecil, The Significance and Complexity of Conscience. *Philosophia*. Vol. 51, 2023, 2497–2516.
- Darwin, Charles, *Lajien synty luonnollisen valinnan kautta eli luonnon suosimien rotujen säilyminen taistelussa olemassaolosta* (On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life, 1859). Suom. A. R. Koskimies. Karisto, Hämeenlinna 2002.
- De Waal, Frans, *The Age of Empathy. Nature’s Lessons for a Kinder Society*. Harmony Books, New York 2009.
- Elhacham, Emily, Ben-Uri, Liad, ym., Global human-made mass exceeds all living biomass. *Nature* 588, 2020, 442–444.
- Fromm, Erich, *Man for Himself. An Inquiry into the Psychology of Ethics* (1947). Ark, London 1986.
- Gandhi, Mohandas, *Tottelemattomuudesta* (Gandhi. Essential Writings, 1970). Suom. & toim. Eila Salomaa & Jukka Viitanen. Like, Helsinki 2005.
- Gane, Nicholas, Competition. A Critical History of a Concept. *Theory, Culture & Society*. Vol. 37, No. 2, 2020, 31–59.
- Graeber, David & Wengrow, David, *The Dawn of Everything. A New History of Humanity*. Penguin Books, London 2021.
- Green, Thomas, *Voices. The Educational Formation of Conscience*. University of Notre Dame Press, Notre Dame 2001.
- Hadot, Pierre, *Philosophy as a Way of Life. Spiritual exercises From Socrates to Foucault* (Exercices spirituels et philosophie antique, 1981). Käänt. Michael Chase. Blackwell, Oxford 1995.
- Hammond, Guyton, *Conscience and Its Recovery. From Frankfurt School to Feminism*. University Press of Virginia, Charlottesville 1993.
- Heijstra, Tamar M. ym., Testing the Concept of Academic Housework in a European Setting. Part of Academic Career-Making or Gendered Barrier to the Top? *European Educational Research Journal*. Vol. 16, No. 2–3, 2017, 200–214.
- Hilpelä, Jyrki, Voiko nyky-yhteiskunnassa kasvaa moraalisubjektiksi. *Aikuiskasvatus* 2/2003, 133–142.
- Holtam, Beryl, *Let’s Call It What It Is. A Matter of Conscience. A New Vocabulary for Moral Education*. Sense Publishers, Rotterdam 2012.
- Hoystad, Ole, *History of the Heart*. Reaktion Books, London 2007.
- Jaeggi, Rahel, Rethinking ideology. Teoksessa *New Waves in Political Philosophy*. Toim. Christopher Zurn & Boujdewijn de Bruijn. Palgrave, London, 2009, 63–86.
- Juntunen, Matti & Mehtonen, Lauri, *Ihmistieteiden filosofiset perusteet*. Gummerus, Jyväskylä 1977.
- Kaidesoja, Tuukka & Kauppinen, Ilkka, Akateeminen kapitalismi nykyisessä tiedepolitiikassa. *Tiede & edistys* 2/2018, 95–123.
- Kallio, Johanna, Pulkki, Jani, Saari, Antti & Tervasmäki, Tuomas. Ekoterapeuttinen itsekasvatus. Tulkinta Erich Frommin rakkauden teoriasta kapitaliseen ajassa. *Kasvatus & Aika* 3/2022, 25–48.
- Kallio, Tomi, Kallio, Kirsi-Mari & Blomberg, Annika, From Professional Bureaucracy to Competitive Bureaucracy. Redefining Universities’ Organization Principles, Performance Measurement Criteria, and Reason for Being. *Qualitative Research in Accounting and Management*. Vol 17, No. 1, 2020, 82–108.
- Kallio, Kirsi-Mari, Kallio, Tomi, Grossi, Giuseppe & Engblom, Janne, Institutional Logic and Scholars’ Reactions to Performance Measurement in Universities. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*. Vol. 34, No. 9, 2021, 104–130.
- Keynes, John Maynard, *Essays in Persuasion* (1932). W. W. Norton, New York 1963, 358–373.
- Kontio, Kimmo, *Luonto ja sivistys Jean-Jacques Rousseau’n kasvatusajattelussa*. Väit. Oulun yliopisto 2012.
- Korskaard, Christine, Conscience. Teoksessa *Philosophy of Education. An Encyclopedia*. Toim. Joseph James Chambliss. Garland, New York 1996, 110–111.
- Koski, Leena, Totuudesta rahaan. Yliopiston uusi moraalinen järjestys. Teoksessa *Huiputuksen moraalijärjestys. Osallisuuden ja sosiaalisen kivun kertomuksia*. Toim. Karin Filander, Maija Korhonen & Päivi Siivonen. Vastapaino, Tampere 2019, 49–74.
- Kuusela, Hanna, *Syytös. Muuan akateeminen komitragedia*. Vastapaino, Tampere 2024.
- Kuusela, Hanna, Kaleva, Veera, Tomperi, Tuukka, Poutanen, Mikko & Tervasmäki, Tuomas, Korkeakoulupolitiikan muuttuvat valtasuhteet Suomessa. Säätiöyliopiston synty ja kamppailu yliopistodemokratiasta. *Politiikka* 2021/2, 158–187.
- Liu, Keqi, Conscientization, Conscience, and Education. Teoksessa *Encyclopedia of Educational Philosophy and Theory*. Toim. Michael Peters. Springer, Singapore 2018, 229–334.
- Marginson, Simon & Considine, Mark, *The Enterprise University. Power, Governance and Reinvention in Australia*. Cambridge University Press 2000.
- Marglin, Stephen, *Dismal Science. How Thinking Like an Economist Undermines Society*. Oxford University Press 2009.
- Matikainen, Minni, Piironen, Anni & Silvén, Paula (toim.), *Akateeminen kapinikirja. Kauno- ja kaunakirjallisuutta yliopiston epäkohdista ja niitä vastaan kapinoinnista*. Vastapaino, Tampere 2025.
- Mayr, Ernst, *Evoluutio* (What Evolution is?, 2002). Suom. Jani Kaaro. WSOY, Helsinki 2003.

- Meikins Wood, Ellen, *The Origin of Capitalism. A Longer View*. Verso, London 2002.
- Montagu, Ashley, *Darwin, Competition and Cooperation*. Henry Schuman, New York 1952.
- Moskalewicz, Marcin, Conscience. Teoksessa *The Oxford Handbook of Phenomenological Psychopathology*. Toim. Giovanni Stanghellini ym. Oxford University Press 2018, 397–406.
- Nietzsche, Friedrich, *Moraalin alkuperästä* (Zur Genealogie der Moral, 1887). Suom. Juho A. Hollo. Otava, Helsinki 2007.
- Nikkola, Tiina & Tervasmäki, Tuomas, Demokratia akateemisen kapitalismin puristuksessa. Psykososiaalinen luenta yliopistoyön logiikoista yliopistouudistuksen jälkeisessä ajassa. *Kasvatus & Aika* 3–4/2021, 300–314.
- Ojakangas, Mika, *Pietas. Kasvatuksen mahdollisuus*. Summa, Helsinki 2001.
- Ojakangas, Mika, *The Voice of Conscience. A Political Genealogy of Western Ethical Thought*. Bloomsbury, London 2013.
- Ollinaho, Ossi, What is ‘Business as Usual’? Towards a Theory of Cumulative Sociomaterial Change. *Globalizations*. Vol. 20, No. 4, 2023a, 611–627.
- Ollinaho, Ossi, Depragmatized Knowledge and Sociomaterial Structures. Illustration from Economics as a Province of Special Knowledge. Teoksessa *The Palgrave Handbook of Macrophenomenology and Social Theory*. Toim. Carlos Belvedere & Alexander Gros. Palgrave, Cham 2023b, 417–439.
- Ollinaho, Ossi, Tiedonsosiologista pohdintaa yhden päätoimittajakauden lopuksi sekä viisi teesiä yhteiskuntatieteelliselle ympäristötutkimukselle. *Alue ja Ympäristö* 2/2025, 176–192.
- Polanyi Karl, *Suuri murros. Aikakautemme poliittiset ja taloudelliset juuret* (The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time, 1944). Suom. Natasha Vilokinen. Vastapaino, Tampere 2009.
- Poutanen, Mikko, From R&D Innovation to Academic Capitalism in Finland. *Scandinavian Journal of Public Administration*. Vol. 27, No 1, 2023, 29–52.
- Poutanen, Mikko, Yleistajuinen tiedeviestintä. Akateemista kodinhoitotyötä yhteisöllisyyden valintana? Teoksessa *Tyhmenevä demokratia? Kriittisen tiedontuotannon tila Suomessa*. Toim. Teppo Eskelinen & Matti Ylönen. Rosebud Books, Helsinki 2024, 72–89.
- Pulkki, Jani, Voitonhimon ongelma. *Tiedepoliittikka* 4/2010, 39–52.
- Pulkki, Jani, Kilpailun aikakauden herooisista kasvatusihanteista ja subjektiviteetista. Teoksessa *Ajan kasvatus. Filosofia aikalaiskritiikkinä*. Toim. Antti Saari, Olli-Jukka Jokisaari & Veli-Matti Väri. Tampere University Press, Tampere 2014, 61–86.
- Pulkki, Jani, *Kilpailun kasvatuksellisista ongelmista. Hyveitä 2000-luvulle*. Väit. Tampereen yliopisto, Tampere 2017a.
- Pulkki, Jani, Kilpailun harha. Aatehistoriallilta juurilta kilpailufatalismia vastaan. *Kasvatus & Aika* 4/2017b, 88–101.
- Pulkki, Jani, Varsinainen minuus ja henkisyys ekososiaalisen kasvatusfilosofian aspektina. *Kasvatus* 3/2020, 302–316.
- Pulkki, Jani, The Moral Problems of Eonomism in an Age of Eco-Crisis. *Journal for Critical Education Policy Studies*. Vol. 19, No. 3, 2022, 224–247.
- Puolimatka, Tapio, *Kasvatus, arvot ja tunteet*. Suunta, Helsinki 2011.
- Robertson, Susan, Re-Imagining and Re-scripting the Future of Education. Global Knowledge Economy Discourses and the Challenge to Education Systems. *Comparative Education*. Vol. 41, No. 2, 2005, 151–170.
- Rousseau, Jean Jacques, *Emile. Eli kasvatuksesta* (Émile ou de l’éducation, 1762). Suom. Jalmari Hahl. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 1905.
- Saito, Kohei, *Marx in the Anthropocene. Towards the Idea of Degrowth Communism*. Cambridge University Press 2022.
- Sandel, Michael, *The Tyranny of Merit. What’s Become of The Common Good?* Penguin Books, London 2020.
- Santaaja, Minna, Fifty Shades of Academic Resilience. *Journal of Praxis in Higher Education*. Vol. 6, No 2, 2024, 13–22.
- Sato, Yoshiyuki, Production of the Competitive Subject. Foucault and Neoliberalism. Teoksessa *Beyond Neoliberalism and Capitalism*. Toim. Vesna Stankovic Pejnovic. Institute for Political Studies, Belgrade 2021, 157–171.
- Schulze-Cleven, Tobias, Reitz, Tilman, Maesse, Jens & Angermuller, Johannes, The new political economy of higher education. Between distributional conflicts and discursive stratification. *Higher Education*. Vol. 73, No 6, 2007, 795–812.
- Sen, Amartya, Rational fools. A Critique of the behavioral foundations of economic theory. Teoksessa *Beyond Self-interest*. Toim. Jane Mansbridge. University of Chicago Press 1990, 25–43.
- Shkolnikov, Vadim, On Tolstoy and Foucault. Intellectuals, Conscience, and the Entanglements of Bio-Power. *Russian Literature*. Vol. 141, 2023, 13–34.
- Silvén, Paula, Piironen, Anni & Matikainen, Minni. Akateemisella vastarinnalla kohti parempaa yliopistoa -teemanumero. *Tiedepoliittikka* 1/2026.
- Silvén, Paula, Poutanen, Mikko & Tervasmäki, Tuomas, Academic freedom contingent on funding. Vertical and horizontal critical evaluations of performance-based funding models. *Learning and Teaching. The International Journal of Higher Education in the Social Sciences*. Hyväksytyt julkaistavaksi 2026.
- Simpson George, *Kehitys, luonto ja ihminen* (The Meaning of Evolution, 1949). Suom. Anto Leikola. Weilin & Göös, Helsinki 1963.
- Slaughter, Sheila & Rhoades, Gary, *Academic Capitalism and the New Economy. Markets, State and Higher Education*. John Hopkins University Press, Baltimore 2004.
- Smith, Adam, *The Wealth of Nations. Representative Selections*. Toim. Bruce Mazlish. Dover Publications, New York 2002.
- Spohn, William, Conscience and Moral Development. *Theological Studies*. Vol. 61, No. 1, 2000, 122–138.
- Stahler, Tanja, Hegel and Heidegger on the Phenomenology of Conscience. *Hegel Bulletin*. Vol. 46, No 2, 2025, 311–327.
- Stoker, Henrik, A Phenomenological Analysis of Conscience. *Evangelical Quarterly. An International Review of Bible and Theology*, 1932.
- Stoker, Henrik, *Conscience. Phenomena and Theory* (1925). University of Notre Dame Press 2018.
- Sum, Ngai-Ling & Jessop, Bob, Competitive-ness, the Knowledge-Based Economy and Higher Education. *Journal of the Knowledge Economy*. Vol. 4, No 1., 2013, 24–44.
- Suomisanakirja 2025: www.suomisanakirja.fi (luettu 18.5.2026)
- Tervasmäki, Tuomas, *Tracing Ideology in Education. Investigations in Discourse Theory*. Väit. Tampereen yliopisto 2024a.
- Tervasmäki, Tuomas. Anticipatory Policy Rhetoric. Exploring Ideological Fantasies of Finnish Higher Education. *Critical Policy Studies*. Vol. 18, No. 4, 2024b, 536–555.
- Tähtinen, Unto, *Gandhi*. Into, Helsinki 2015.
- Veblen, Thorsten. *Joutilas luokka*. Suom. Tiina Arppe & Sulevi Riukulehto. Art House, Helsinki 2002.
- Väri, Veli-Matti, Kasvatus ja ”ajan henki”. Tulkintoja psykokaapitalismin armoitomuudesta. *Aikuiskasvatus* 2/2002, 91–104.
- Wilenius, Reijo, *Ihminen ja sivistys*. Gummerus, Jyväskylä 1982.
- Wu, Jungshuang, Heidegger’s Call for Conscience. A Preliminary Exploration of Heidegger’s Existential Ethics. *Lecture Notes in Education Psychology and Public Media*. Vol. 47, 2024, 125–130.
- Yampolskaya, Anna, Ambiguities of conscience. Heidegger, Levinas, Richir. *Continental Philosophy Review*. Vol. 58, 2025, 41–54.
- Ylijoki, Oili-Helena, Hokka, Johanna, Kurtti, Elisa, Olsson, Pia & Suopajarvi, Tiina, *Tiede ja tunteet. Tutkimustyön arki ja arvot kilpailuyliopistossa*. Gaudeamus, Helsinki 2024.
- Ylikoski, Petri & Kokkonen, Tomi. *Evoluutio ja ihmisloukko*. Gaudeamus, Helsinki 2009.